

JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA QO'RIQLASH XIZMATLARINI MOLİYALASHTIRISHNING SHARTNOMAVIY VA BYUDJETDAN TASHQARI MANBALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Boltayev Sherzod Naimovich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti magistranti, mayor

Annotatsiya. Maqolada jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimida qo'riqlash xizmatlarini moliyalashtirishning iqtisodiy mazmuni, manbalari va ularning o'zaro nisbati tahlil qilingan. Shartnoma asosida ko'rsatiladigan qo'riqlash xizmatlari tariflarini shakllantirishda xarajatlarni to'liq qoplash tamoyili, obyekt xavf toifasini hisobga oluvchi koeffitsiyentlar hamda byudjetdan tashqari mablag'larni maqsadli taqsimlash normativlarini joriy etish zarurati asoslangan. O'rganish natijasida qo'riqlash xizmatlari tarifini hisoblashning takomillashtirilgan modeli va moliyaviy barqarorlikni oshirishga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: jamoat xavfsizligi, qo'riqlash xizmatlari, moliyalashtirish mexanizmi, byudjetdan tashqari mablag'lar, shartnomaviy qo'riqlash, tarif siyosati, xarajatlarni qoplash, moliyaviy barqarorlik.

Аннотация. В статье анализируются экономическое содержание, источники и соотношение источников финансирования охранных услуг в системе обеспечения общественной безопасности. Обоснована необходимость применения принципа полного возмещения затрат при формировании тарифов на договорную охрану, коэффициентов, учитывающих категорию опасности объекта, а также нормативов целевого распределения внебюджетных средств. По результатам исследования разработаны усовершенствованная модель расчёта тарифа на охранные услуги и практические предложения по повышению финансовой устойчивости.

Ключевые слова: общественная безопасность, охранные услуги, механизм финансирования, внебюджетные средства, договорная охрана, тарифная политика, возмещение затрат, финансовая устойчивость.

Abstract. *The article analyses the economic content, sources and structure of financing security (guarding) services within the public safety system. It substantiates the need to apply the full cost recovery principle when setting tariffs for contract-based guarding, to introduce coefficients reflecting the risk category of protected facilities, and to establish norms for the targeted allocation of extra-budgetary funds. As a result, an improved tariff calculation model for guarding services and practical recommendations for strengthening financial sustainability are proposed.*

Keywords: *public safety, guarding services, financing mechanism, extra-budgetary funds, contract-based guarding, tariff policy, cost recovery, financial sustainability.*

Jamoat xavfsizligini ta'minlash davlatning asosiy funksiyalaridan biri bo'lib, uning samaradorligi ko'p jihatdan ushbu funksiyani bajaruvchi tuzilmalarning moliyaviy ta'minlanganlik darajasiga bog'liq. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-noyabrdagi PF-27-son Farmoni bilan tasdiqlangan Jamoat xavfsizligi konsepsiyasida aholi, mulk va muhim obyektlarning xavfsizligini ta'minlashda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish hamda resurslardan samarali foydalanish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [2]. Shu munosabat bilan qo'riqlash faoliyati — davlat va nodavlat mulkchilik shaklidagi obyektlarni jismoniy va texnik vositalar yordamida muhofaza qilish — jamoat xavfsizligi tizimining muhim bo'g'ini hisoblanadi.

Qo'riqlash xizmatlarining o'ziga xos xususiyati shundaki, ular bir vaqtning o'zida ham ijtimoiy ne'mat (jamoat tartibi va umumiy xavfsizlikka hissa qo'shadi), ham aniq iste'molchiga ko'rsatiladigan pullik xizmat (shartnoma asosida muayyan obyekt qo'riqlanadi) xarakteriga ega. Ushbu ikki tomonlamalik moliyalashtirish mexanizmini tanlashda murakkablik tug'diradi: xizmatning qaysi qismi davlat

byudjeti hisobidan, qaysi qismi esa iste'molchi mablag'lari hisobidan qoplanishi lozimligi ilmiy asoslanishi talab etiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi qo'riqlash xizmatlarini moliyalashtirishning shartnomaviy va byudjetdan tashqari manbalarini tahlil qilish hamda ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Davlat xizmatlarini moliyalashtirish masalalari iqtisodiy nazariyada jamoat ne'matlari konsepsiyasi doirasida chuqur o'rganilgan. P. Samuelson jamoat ne'matlarining raqobatsizlik va istisno qilib bo'lmazlik xususiyatlarini asoslab, ularni bozor mexanizmi orqali samarali taqsimlab bo'lmazligini ko'rsatgan [9]. R. Masgreyv davlat moliyasining taqsimlash, qayta taqsimlash va barqarorlashtirish funksiyalarini ajratib, «aralash ne'matlar» uchun byudjet va foydalanuvchi to'lovlarini uyg'unlashtirish g'oyasini ilgari surgan [8]. J. Stiglits esa foydalanuvchi to'lovlarini qo'llash xizmatdan foydalanishni tartibga solish va resurslarni samarali taqsimlash vositasi bo'la olishini ta'kidlaydi [10].

Xavfsizlikning iqtisodiy tahlili G. Bekkerning jinoyat iqtisodiyotiga oid ishida o'z aksini topgan bo'lib, unda huquqbuzarliklarning oldini olishga sarflanadigan xarajatlar va ulardan ko'riladigan ijtimoiy zarar o'rtasidagi optimal muvozanat masalasi qo'yilgan [7]. Bu yondashuv qo'riqlash xizmatlariga sarflanadigan mablag'larning iqtisodiy asosliligini baholashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Mahalliy iqtisodchi olimlardan A.V. Vahobov va T.S. Malikov davlat moliyasi tizimida byudjet va byudjetdan tashqari mablag'larning o'rni, ularni shakllantirish va sarflash tamoyillarini yoritib bergan [6]. Biroq ilmiy adabiyotlarda aynan jamoat xavfsizligi tizimidagi qo'riqlash xizmatlari tarifini shakllantirish va byudjetdan tashqari mablag'larni taqsimlash masalalari yetarli darajada tadqiq etilmagan, bu esa mazkur izlanishning dolzarbligini belgilaydi.

Tahlilda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, guruhlash, iqtisodiy-matematik modellashtirish va mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Normativ-huquqiy baza sifatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Byudjet kodeksi,

«Davlat xaridlari to'g'risida»gi Qonun hamda jamoat xavfsizligiga oid Prezident farmonlari tahlil qilindi. Xalqaro tajriba OECD va Xalqaro valyuta jamg'armasining davlat moliyasi statistikasi bo'yicha uslubiy materiallari asosida o'rganildi [11; 12].

Qo'riqlash xizmatlarini moliyalashtirish tizimini manbalar kesimida uch guruhga ajratish mumkin: davlat byudjeti mablag'lari, shartnoma asosida ko'rsatilgan xizmatlardan tushgan mablag'lar hamda qonunchilikda taqiqlanmagan boshqa byudjetdan tashqari manbalar. Ularning har biri o'z afzalliklari va cheklovlariga ega (1-jadval).

1-jadval

Qo'riqlash xizmatlarini moliyalashtirish manbalarining qiyosiy tavsifi

Manba	Qo'llanish sohasi	Afzalligi	Cheklovi
Davlat byudjeti	Davlat ahamiyatiga molik va strategik obyektlar, jamoat tartibini saqlash	Barqarorlik, kafolatlanganlik	Byudjet imkoniyatlari bilan cheklanganlik, smeta qat'iyligi
Shartnomaviy qo'riqlash tushumlari	Yuridik va jismoniy shaxslarning mulki, pultli qo'riqlash	Xizmat hajmiga moslashuvchanlik, o'zini o'zi moliyalashtirish	Tarif asoslanmaganda xarajatlar qoplanmasligi, to'lov intizomi
Boshqa byudjetdan tashqari manbalar	Texnik vositalarni o'rnatish, qo'shimcha xizmatlar	Modernizatsiya uchun qo'shimcha resurs	Barqaror emasligi, taqsimlash qoidalarining noaniqligi

Tahlil shuni ko'rsatadiki, shartnomaviy qo'riqlash tushumlari tizimning moliyaviy mustaqilligini ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. Biroq amaliyotda quyidagi muammolar kuzatiladi: birinchidan, tariflar ko'pincha o'rtacha me'yorlar asosida belgilanib, obyektning xavf darajasi, joylashuvi va talab qilinadigan texnik vositalar hajmini to'liq aks ettirmaydi; ikkinchidan, texnik qo'riqlash vositalarining

eskirishi (amortizatsiya) tarif tarkibida yetarli hisobga olinmaydi, natijada modernizatsiya uchun manba shakllanmaydi; uchinchidan, buyurtmachilarning to'lov intizomi past bo'lgan hollarda debitorlik qarzlari ko'payib, moliyaviy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun qo'riqlash xizmati tarifini xarajatlarni to'liq qoplash tamoyiliga asoslangan holda quyidagi model bo'yicha hisoblashni taklif etamiz:

$$T = (X_m + X_t + A + X_u) \times K_x \times (1 + R) \quad (1)$$

bu yerda: T — bir oylik qo'riqlash xizmati tarifi; X_m — xizmatni bevosita bajaruvchi xodimlar mehnatiga haq to'lash xarajatlari (majburiy ajratmalar bilan); X_t — texnik vositalarga xizmat ko'rsatish va aloqa xarajatlari; A — texnik vositalar va transportning amortizatsiya ajratmalari; X_u — umumma'muriy xarajatlarning obyektga taqsimlangan ulushi; K_x — obyekt xavf toifasi koeffitsiyenti; R — rivojlanish va modernizatsiya normativi.

Modelning asosiy yangiligi xavf koeffitsiyenti (K_x) va rivojlanish normativi (R) ni kiritishdadir. Xavf koeffitsiyenti obyektning toifalash natijalariga ko'ra differensiallashtirilishi lozim (2-jadval). Bu yondashuv yuqori xavfli obyektlar uchun ko'proq resurs sarflanishini adolatli qoplash imkonini beradi va past xavfli obyektlar egalariga ortiqcha yuk tushishining oldini oladi.

2-jadval

Obyekt xavf toifasi koeffitsiyentini differensiallashtirish bo'yicha taklif

Toifa	Obyektning tavsifi	K_x koeffitsiyenti (taklif)
I	Moddiy boyliklar yoki pul mablag'lari yuqori hajmda saqlanadigan, ko'p odam to'planadigan obyektlar	1,3 – 1,5
II	O'rta hajmdagi savdo, xizmat ko'rsatish va ishlab chiqarish obyektlari	1,1 – 1,2

Toifa	Obyektning tavsifi	Kx koeffitsiyenti (taklif)
III	Turar joy binolari, kichik tadbirkorlik obyektlari	1,0

Rivojlanish normativi (R) tarif tarkibida alohida ajratilgan holda shakllantirilib, faqat texnik vositalarni yangilash, raqamli monitoring tizimlarini joriy etish va xodimlar malakasini oshirishga yo'naltirilishi maqsadga muvofiq. Bu byudjetdan tashqari mablag'larning «iste'mol» xarajatlariga sarflanib ketishining oldini oladi va tizimning uzoq muddatli rivojlanishi uchun barqaror manba yaratadi.

Xorijiy tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, MDH mamlakatlarida, xususan, Rossiya Federatsiyasi va Qozog'iston Respublikasida idoraviy qo'riqlash xizmatlari asosan shartnoma asosida, xizmatdan foydalanuvchilar mablag'lari hisobidan faoliyat yuritadi, davlat byudjeti esa strategik va alohida muhim obyektlarni qo'riqlash bilan cheklanadi. Rivojlangan mamlakatlarda esa obyektlarni qo'riqlash asosan litsenziyalangan xususiy qo'riqlash tashkilotlari tomonidan amalga oshirilib, davlat ushbu bozorni tartibga solish va nazorat qilish funksiyasini bajaradi. Mazkur tajriba shuni ko'rsatadiki, moliyalashtirish modelidan qat'i nazar, tarif siyosatining iqtisodiy asoslanganligi va mablag'lar harakatining shaffofligi tizim barqarorligining asosiy sharti hisoblanadi.

Qo'riqlash tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish ham moliyaviy samaradorlikka bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jismoniy qo'riqlashning bir qismini videokuzatuv, masofaviy signalizatsiya va sun'iy intellekt asosidagi tahlil tizimlari bilan almashtirish bir obyektga to'g'ri keladigan xodimlar sonini, demak, mehnatga haq to'lash xarajatlarini qisqartirish imkonini beradi. Biroq bunday texnologiyalar dastlabki kapital qo'yilmalarni talab qilganligi sababli, ularni moliyalashtirish aynan tarif tarkibidagi rivojlanish normativi hisobidan shakllanadigan mablag'lar orqali amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

Shuningdek, to'lov intizomini mustahkamlash uchun shartnomalarni elektron shaklda tuzish, hisob-kitoblarni avtomatlashtirilgan billing tizimi orqali

yuritish va to'lov muddati buzilganda xizmat ko'rsatish shartlarini qayta ko'rib chiqish tartibini shartnomaning namunaviy shakliga kiritish taklif etiladi. Byudjet kodeksida belgilangan byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari mablag'larini hisobga olish talablariga muvofiq, ushbu mablag'lar bo'yicha alohida hisobot shakllarini yuritish shaffoflikni ta'minlaydi [3].

O'tkazilgan o'rganish natijalari asosida quyidagi xulosa va takliflar ishlab chiqildi:

birinchidan, qo'riqlash xizmatlari aralash ne'mat xususiyatiga ega bo'lganligi sababli, davlat ahamiyatiga molik obyektlar va umumiy jamoat tartibini saqlash byudjet hisobidan, muayyan iste'molchiga ko'rsatiladigan xizmatlar esa xarajatlarni to'liq qoplovchi tariflar asosida moliyalashtirilishi lozim;

ikkinchidan, qo'riqlash tarifini hisoblashda obyekt xavf toifasi koeffitsiyenti va rivojlanish normativini o'z ichiga olgan takomillashtirilgan modelni joriy etish tariflarning iqtisodiy asoslilikini oshiradi;

uchinchidan, byudjetdan tashqari mablag'larning ma'lum ulushini texnik modernizatsiya va raqamlashtirishga maqsadli yo'naltirish normativini idoraviy hujjatlarda mustahkamlash zarur;

to'rtinchidan, elektron shartnoma va avtomatlashtirilgan billing tizimini joriy etish debitorlik qarzlarini qisqartirish hamda moliyaviy oqimlarning shaffofligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Taklif etilayotgan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi qo'riqlash tizimining moliyaviy barqarorligini oshirib, jamoat xavfsizligini ta'minlash sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2021-yil 29-noyabrdagi PF-27-son Farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (lex.uz).

3. O‘zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. 2013-yil 26-dekabr, O‘RQ-360-son // lex.uz.
4. O‘zbekiston Respublikasining «Davlat xaridlari to‘g‘risida»gi Qonuni. 2021-yil 22-aprel, O‘RQ-684-son // lex.uz.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni // lex.uz.
6. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya: darslik. – Toshkent: Noshir, 2022.
7. Becker G.S. Crime and Punishment: An Economic Approach // Journal of Political Economy. – 2023. – Vol. 76, No. 2. – P. 169–217.
8. Musgrave R.A. The Theory of Public Finance: A Study in Public Economy. – New York: McGraw-Hill, 2019.
9. Samuelson P.A. The Pure Theory of Public Expenditure // The Review of Economics and Statistics. – 2024. – Vol. 36, No. 4. – P. 387–389.
10. Stiglitz J.E. Economics of the Public Sector. 3rd ed. – New York: W.W. Norton & Company, 2020.
11. OECD. Budgeting and Public Expenditures in OECD Countries 2019. – Paris: OECD Publishing, 2019.
12. International Monetary Fund. Government Finance Statistics Manual 2014. – Washington, D.C.: IMF, 2024.